

Rangaistuksen määräämisen osaratkaisut ja rikosseuraamusten oikeasuhtaisuus

1. Rikosseuraamusten oikeasuhtaisuus

Sovitusteoreettinen näkemys rangaistuksesta on sellainen, että jos rikoksen ajatellaan aiheuttavan tahran yhteiskunnan yhteisiin verhoihin, rangaistuksella se tahra yritetään puhdistaa pois. Kun näin tehdään, on tärkeää samalla huolehtia siitä, että verhot eivät haalistuisi tai pahimmassa tapauksessa vahingoittuisi puhdistusoperaatiosta. Rangaistuksen on siis oltava oikeudenmukaisessa suhteessa rikokseen. Periaatteellisempi pulma on kysymys siitä, miten rikoksella aiheutettu tahra ylipäänsäkään voi poistua sillä, että aiheutuneen kärsimyksen kokonaismäärää lisätään aiheuttamalla sitä rikoksen mahdollisen uhrin lisäksi myös sen tekijälle. Tähän kysymykseen on ehdotettu vastaukseksi ainakin sitä, että rikoksentekijä on rikoksellaan saanut epäoikeutettua etua, joka saadaan nollattua aiheuttamalla hänelle haittaa.

Tietysti joidenkin rikosten yhteydessä on vaikea ymmärtää, mitä epäoikeutettua etua sillä edes olisi saavutettu. Joissakin muissa tapauksissa saatu hyöty voi olla hyvin selkeästi esimerkiksi euroina mitattavissa oleva taloudellinen hyöty, mutta silloin taas voidaan kysyä, miksi ei tuon euromäärän palauttaminen korkolain (633/1982) 4 §:n 1 momentin mukaisine viivästyskorkeine rikoksentekopäivästä lukien riitä tasaamaan tilejä rikoksentekijän ja muun yhteiskunnan välillä. Vastaukseksi tähän ei kelpaa se, että rikosten tekeminen siinä tapauksessa saattaisi olla liian houkuttavaa riippuen kiinnijäämisriskistä, koska tällaisessa vastauksessa vedottaisiin rikosten ehkäisemiseen ja se olisi näin ollen preventioteoreettinen, vaikka tarkoitus oli antaa sovitusoteoreettinen oikeutus rankaisemiselle.

Omasta mielestäni riittää sen toteaminen, että väärin tekeminen vaatii rangaistusta. Tätä kun ei suostu perustelemaan, ei joudu myöskään vetoamaan mihinkään pakotettuun konstruktion, kuten epäoikeutettuun etuun. Moraalisia aksioomia ei voi perustella. Aksioomia yleensä ei voi perustella. Aksioomat ovat alkeislauseita, joitten varaan teoreemat ja koko teoria rakennetaan. On selittämätöntä, miksi rangaistus palauttaa kosmisen tasapainotilan, jota rikos on horjuttanut. Se tiedetään ilman, että järjelle avautuu, miksi niin on. Tästä lähtö-

* Ville A. Saarinen, OTT. Lectio praecursoria Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 24.1.2025 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Rangaistuksen määräämisen osaratkaisut ja rikosseuraamusten oikeasuhtaisuus.

kohdasta tosin voi joutua vastaamaan arvosteluun siitä, että ”väärin tekeminen vaatii rangaistusta” on hieman kehämäinen tapa oikeuttaa rangaistukset. Tällaisia yhtä kaikki ovat aidot sovitusteoriat.

Koska rikosten ennalta ehkäisemisen tavoite on niin paljon korostunut kotimaisessa ja pohjoismaisessa kriminaalipoliittisessa keskustelussa, on mielestäni paikallaan tuoda esiin tätä vanhempaa rangaistusfilosofista kerrostumaa, vaikka en rangaistusfilosofista tutkimusta toki olekaan tehnyt. Käsitkseni mukaan sovitusteorioissakin yleensä hyväksytään se, että seuraamusjärjestelmän yksityiskohdissa kuitenkin pyritään muun ohella rikollisuuden ehkäisemiseen. Vastaavasti preventioteorioissa kautta aikojen on tehty jonkinlaisia myönnytyksiä sovitusta ajattelun suuntaan niin, että keskustelussa on kysymys eniten painotuseroista ja siitä, kumpaa tavoitetta olisi pidettävä ensisijaisena: rikosten sovittamista vai niitten ennalta ehkäisemistä.

2. Rangaistuksen määräämisen tavoitteet

Rangaistuksen määrääminen joka tapauksessa ei mene pieleen, jos sitä tehdään tavoitteena nimenomaan syyksi luettujen rikosten sovittaminen ja – verhovertaukseen palatakseni – riittävän tehokkaan mutta sopivan hellävaraisen tahrannoistoaineen valinta. Tämä johtuu siitä, että rikosseuraamuksen oikeasuhtaisuus on rangaistuksen määräämisessä niin hallitseva tavoite. Lain mukaan rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttimiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen. Siis aina kun on tehty väärin, merkityksessä ’menetelty rikoksen tunnusmerkit täyttävällä tavalla’, siitä seuraa rangaistus. Jos on toimittu vain vähän väärin, rangaistus voi olla lievä tai se voidaan jättää jopa kokonaan tuomitsematta. Jos on toimittu karkeasti väärin, rangaistuksen pitää olla ankarampi. Tästä on hieman hankala olla eri mieltä, vai mitä? Oikeasuhtaisesta rangaistuksesta voidaan poiketa ainoastaan alaspäin ja sinnekin päin ainoastaan kohtuussyistä eli silloin, jos tekijä on esimerkiksi ikääntynyt. Kohtuussyiden huomioon ottaminen on samalla tuomitun ihmisarvon kunnioittamista.

Olen väitöskirjassani pyrkinyt luomaan sellaista kuvaa rangaistuksen määräämisestä, että rikollisuuden ehkäisemisen tavoite tulee siinä esille vain rangaistuslajin valinnassa ja aikaisempaa rikollisuutta sekä aikaisempaa yhdistelmä-rangaistusta koskevissa rangaistuksen koventamisperusteissa. Tällaiset perusteet ovat erityisestäviä, eli ne liittyvät siinä asiassa tuomitun henkilön tulevan rikollisuuden ennalta estämiseen. Varsinkin rangaistuslajin valintaa koskevat erityisestävyyteen tähtäävät oikeussäännöt tulevat alinomaa sovellettaviksi, eikä näin ollen voida sanoa, että erityisestävyys olisi poikkeuksellinen rangaistuksen

määräämisen peruste. Väitteeni on sen sijaan se, että erityisestäävyyden on tarkoitus vaikuttaa rangaistuksen määräämisessä useiden täsmällisten rangaistuslajin valinnan oikeussääntöjen kautta eikä suhteellisuusperiaatteen tavoitin suoraan periaatteena.

Rangaistuksen määräämisen oikeussääntöjä on tärkeää tarkastella paitsi abstraktisti lainopin lähtökohdista myös realistisesti sen kannalta, miten ne käytännössä ovat sovellettavissa ja miten niitä käytännössä sovelletaan. Rangaistuksen määräämisen rakenteessa on Suomessa tiettyjä epäselvyyksiä esimerkiksi osaratkaisujen järjestyksessä. Yleisesti ottaen voidaan silti sanoa, että eri osaratkaisuja koskevat oikeussäännöt tuovat rangaistuksen määräämiseen selkeyttä, joka parantaa myös päätöksenteon laatua ja sitä kautta rangaistuskäytännön yhtenäisyyttä. Tuntuu selvältä, että rangaistukset eivät voisi olla yhtä ennakoitavia, jos tuomareille vain annettaisiin valikoima rangaistuslajeja ja kehoitettaisiin valitsemaan niistä sellainen, joka on sopivassa suhteessa rikoksen vakavuuteen ja samalla parhaiten estää tuomitun tulevaa rikollisuutta. Nykyisessä järjestelmässä lainsäätäjät on pyrkinyt tekemään suuren osan ajatustyöstä tuomarin puolesta säätämällä yksityiskohtaisesti siitä, milloin pitäisi tuomita ehdollinen vankeusrangaistus, milloin nuorisorangaistus, milloin yhdyskuntapalvelua ja niin edelleen. Tällainen sääntelyratkaisu on kuitenkin tehnyt tuomarin tehtävästä omalla tavallaan monimutkaisen jo sovellettavien oikeusohjeiden määrän perusteella.

3. Tarvitaanko rangaistuksen määräämiseen juristeja tai muitakaan ihmisiä?

Suomen rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää ei sen monimutkaisuuden vuoksi voida kuvata kattavasti esimerkiksi lyhyessä akateemisessa päivätilaisuudessa. Yksittäinen rangaistuksen määräämisen tilanne sen sijaan ei ole koskaan niin monimutkainen, ettei sitä pystyisi selittämään sellaiselle, jolla ei ole oikeustieteellistä koulutusta. Kysymys on enintään muutamien säännösten soveltamisesta tietyssä johdonmukaisessa järjestyksessä ottaen huomioon tietyt ennakkoratkaisut. Tällaisen ratkaisun pystyy selittämään asianosaisille ja sen pystyy selittämään lautamiehille. Jos jonkun tuomarin näytön arviointi tai rangaistuksen määrääminen on niin monimutkaista, että sitä ei voi käsittää ilman oikeustieteellistä koulutusta, ongelma ei ole silloin Suomen rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä.

Useasti Suomessakin on rangaistuksen määräämisessä nykyään kysymys siitä, että verrataan siinä asiassa syyksi luetun teon piirteitä korkeimman oikeuden joissakin ennakkoratkaisuissaan arvioimien tekojen piirteisiin. Kysymys siitä, kumpi kahdesta rikoksesta on vakavampi, ei ole sellainen, jonka ratkaisemisessa

juristin koulutuksesta olisi juurikaan apua. Eri mieltä siitä voidaan olla, mutta juristin mielipide ei välttämättä ole sen oikeampi kuin jonkun muunkaan. Miksi juristi osaisi kertoa muita paremmin, onko pahempi, että rahastonhoitaja kavaltaa yhdistyksen tililtä 10 000 euroa vai että äitinsä edunvalvojana toimiva ainoa lapsi kavaltaa äitinsä tililtä 10 000 euroa niin, että tilille jää kuitenkin enemmän kuin riittävästi varoja äidin menojen kattamiseksi? Jälkimmäinen esimerkki perustuu tapaukseen, joka oli kärjäjätuomarin ratkaistavana, kun olin auskultuimassa Kymenlaakson kärjäoikeudessa vuonna 2018. Ilman oikeustieteellistä koulutustakin pystyy tunnistamaan koventamis- ja lieventämisperusteita sekä arvioimaan niiden merkitystä varsin hyvin.

Näytön arviointi ja rangaistuksen määrääminen todellakin ovat sellaisia osia tuomarin työstä, joista ammattituomari ja ei-juristi voivat keskustella kutakuinkin tasaveroisina kumppaneina. Tuomarin vain tarvitsee auttaa ei-juristia kysymysten juridisessa kehystämisessä, joka onkin hänen äärimmäisen tärkeä tehtävänsä muun muassa tuomiota julistettaessa.

Myös ei-juristien kanssa siis pitäisi pystyä keskustelemaan rangaistuksen määräämisestä, mutta nimenomaan teille tuomareille, jotka koette työnne erityislaatuiseksi, minulla on lisää huonoja uutisia. Nimittäin rangaistuksen määräämisen automatisointi ei ole kovin kaukana tulevaisuudessa. Esimerkiksi tarjoilijan työn tai koiran ulkoiluttamisen automatisointi on kauempana tulevaisuudessa. Sekä tarjoilijan että koiran ulkoiluttajan on kyettävä paitsi käsittelemään tietoa myös sen tiedon perusteella manipuloimaan ympäristöään äärimmäisen monimutkaisilla tavoilla, mikä on edelleen hankalaa nykyaikaiselle robotiikalle. Sen sijaan tuomarin työ rangaistuksen määräämisessä on kutakuinkin sellaista, jonka tekemiseen viime vuosina suurin harppauskehittyneet kielimallit on tehty. Kielimallit, niin kuin ChatGPT, ottavat syötteenä tekstimassan ja antavat tulosteena toisen tekstimassan, täsmälleen niin kuin tuomari. Toki osa informaatiosta tulee tuomarille suullisesti, mutta tämäkään ei olisi enää suuri ongelma myöskään digitaaliselle tietokoneelle ottaen huomioon tämänhetkisen korkealaatuisen kieliteknologian.

Nimenomaan rangaistuksen määräämisessä tuomarin on tulostettava rangaistusseuraamus teonpiirteitten eli näytön arvioinnin lopputuloksen perusteella. Oman käsitykseni mukaan – ja tutkimatta missään määrin myöskään keinoälyä tai sen soveltamista oikeudelliseen päätöksentekoon – tällainen hyvin määriteltä tehtävä ei näyttäisi olevan ylivoimainen sellaiselle kielimallille, jolla olisi pääsy mittaamisprejudikaatteihin sekä muuhun olemassa olevaan oikeuskäytäntöön ja joka olisi koulutettu niillä. Voi olla, että jo nykyinen koneoppimisen taso on riittävä tällaisen tehtävän suorittamiseksi niin, että koneen ehdottamat rangaistusseuraamukset asettuisivat yhtä lähelle ammattituomarin näkemystä kuin toisten ihmisammattituomarien näkemykset. Uskon, että koneen perustelut myös voisivat olla seikkaperäisiä ja käsillä olevaan asiaan sopivia.

Lopputulokset eivät ole kuitenkaan kaikki kaikessa. Edes lopputulos ja perustelut eivät ole kaikki kaikessa. Asianosaisille voi olla tärkeää, että tuomarinpöydän takana on erehtyvä ihminen, joka kuuntelee heitä. Totta kai tiedämme, että myös digitaalinen tietokone sekä kuuntelee että erehtyy. Mainituissa kielimalleissa erehtyminen on suorastaan sisään rakennettuna ominaisuutena. Silti ajatelkaapa, jos rangaistus tulisi koneen päättämänä, puhesyntetisaattorin värittömästi julistamana, ikään kuin loogis-tilastollisena seurauksena jutun tosiseikoista. Voi olla, että joissakin tapauksissa tuomitun murtamiseen ei tarvittaisi mitään muuta.